

hakkındaki kanaat bu memleket halkı üzerinde hiç bir ciddî tetkike dayanmadan Batıda ve Doğuda verilmiş olan sathî bir hükümdür. Anadolu köylüleri muhafazakârdırlar. Bununla beraber Türk aydınlarının bu meseleye karşı aldıkları vaziyet oldukça farklıdır. Mühim bir kısmı son 30 yıl içinde yapılan içtimaî reformlar dine aykırı olarak karşılanmamıştır. Bunlar yalnızca skolastik zihniyetten ve clerical sınıftan kurtuluş gibi görülmüştür. Fakat bazılarınca bu hareketlerde dinî terbiyeye karşı alâkasızlık uyandıracak bir ırrat vasfı vardır.

Türkiyede garplılaşıma hareketi sathî bir mukallidlik derecesinde kalmamıştır, derindir ve esasları kabul edilmiştir. Bu hususta Mısır müslümanlarının hareketi ile tezat teşkil etmektedir. Türkler suurlu ve ciddî olarak dinde hususî ve halli güç bir mesele görmektedirler: modern cemiyet ile gelenekleri ve varis oldukları din arasındaki münasebeti düşünüyorlar. İslâm âleminde böyle bir meseleyi ehemiyetle ele alan yalnız bu memlekettir. Diğer bir mesele de şudur: hristiyan olmıyan bir millet garp medeniyetinin bir uzvu olabilir mi? Mesele derinleştirilmiştir. Bu hususta Türkler bazı hal çareleri bulmuşlardır. Nitekim Japonlar da hristiyan olmadan garp medeniyetinin bir uzvu olmuşlardır. Meselâ Gökâlp Fransızlar ve Almanların ayrı kültürlerle sahip oldukları halde aynı medeniyete mensup olmaları gibi, Türklerin de ayrı kültürleri olduğu halde garp medeniyetine mensup olduğunu söylemektedir. Türkler garp medeniyetinin uzvu olmakla beraber dinlerini muhafaza eder görünüyorlar. Fakat henüz ikilik ortadan kalkmış değildir. Bugünkü hayat şartlarına göre dine nasıl bir inkişaf vermek lâzımgeldiğini düşünüyorlar ve bu ihtiyacı hissediyorlar. Hattâ - kendi tâbirleriyle - bir Luther çıkacak olursa aydınlar arasında kendisine pek çok taraftar bulacaktır. Fakat hissî ve ilmî bakımlardan duyulan bu ihtiyacın fiil halini alıp alamıyacağı şimdiden kestirilemez.

ABD-AL-FATTAH İBRAHİM: *DİRASAT Fİ'L-İCTİMA*, matbaat al-râbîta, Bağdad, 1950 (1370), shf. 322. —

Bağdat Edebiyat fakültesi (*Kulliyat-al-âdab*) Profesörlerinden A. İbrahim'in yazdığı bu sosyoloji manüel'i - yanılmıyorsak - Irakta telif edilmiş olan ilk sosyoloji kitabıdır. Müellifin bibliyografyası İngiliz sosyolojisi ile yetmişmiş olduğunu ve en yeni eserleri tanıdığını gösteriyor.

Birinci fasıl sosyolojinin (*ilm al-ictîma*) mevzuu ve usulüne tahsis edilmiştir. Müellif burada ilk çağ mütefekkirlerindeki cemiyet görüşlerinden başlıyor. İlk cemiyet telâkkilerini Yunan filozoflarında buluyor. Bu münasebetle sophiste'leri, Eflâtun ve Aristoyu, Orta çağı ve katolik kilisesini gözden geçiriyor. Machiavel ve içtimaî mukavele nazariyesini nihayet Montesquieu ve Hume'de başlayan naturalist görüşü sosyolojinin hazırlıkları olarak zikrediyor. 19 uncu asırda Alman romantikleri, Aug. Comte, Darwin ve Spencer cemiyet âleminin temellerini atmışlardır. Bu faslın son kısmında müellif sosyolojinin mevzuunu ve yeni cereyanları gözden geçiriyor. Bunlar arasında bilhassa Hobhouse, Mc Dougall ve Ginsberg gibi yeni İngiliz sosyoloğları üzerinde duruyor. Hâdiselerin bir process halinde tetkikine taraftar olanlara meylediyor ve istikra metodunu en emin yol görüyor.

İkinci fasıl felsefe doktrinleriyle sosyolojinin münasebetine aittir. Bu fasılda felsefe tarihinin uzun bir geçit resmi yapılacak yerde bütün doktrinler başlıca iki zümrede toplanmıştır: idealizm ve materyalizm. Birinci grupta ilk çağdanberi bir çok nazariyeler zikredildikten sonra bilhassa Hegel'in tarih felsefesi üzerinde durulmakta, ikinci grupta da materyalizmin muhtelif şekillerinden sonra nihayet tarihî maddecilik izah edilmektedir.

Abd-al-Fattah'a göre bu iki tarih felsefesi sosyolojiden evvel içtımâî hâdiseleri izaha kalkmışlar ve kendi zaviyelerinden tek görüşe irca etmişlerdir. Bugün bile sosyoloğlardan bazıları birinci, bazıları ikinci zümreye meyletmekte devam ediyorlar. Sosyoloji henüz bu tarih felsefeleri kavgasından kurtulmuş değildir. Fakat her ikisi de ilmî izaha girmeyi güçleştirmektedirler.

Üçüncü fasılda cemiyetin bünyesi ve kökleri tetkik edilmektedir. Cemiyet hakkında eskidenberi yapılan başlıca tarifler, bilhassa organiciste görüşün türlü tarifleri anlatıldıktan ve içtımâî hayatın kompleksliğini, hususî bünyesini bu tariflerle açıklamanın güçlükleri gösterildikten sonra, içtımâî process nazariyesine geçiliyor. Bu sahada Darwin'in, Montesquieu'nün, hattâ Marx'ın nasıl önderlik ettikleri, fakat bunların içtımâî process'i bütün şekillerile kavrama hususundaki kifayetsizlikleri üzerinde duruluyor. Nihayet yukarda zikrettiğimiz bugünkü İngiliz sosyoloğlarına ulaşıyor. Cemiyetin menşe'i meselesinde de bir çok nazariyelerin tenkidi yapıldıktan sonra Rivers ve Malinowski'nin fikirleri üzerinde duruluyor. Müellif bu fasılın sonunda içtımâî rabitaları sınıflara ayırmakta ve toplulukların muhtelif şekillerini birbirinden ayıran vasıfları anlatmaktadır.

Dördüncü fasıl cemiyetin temellerinden ırk meselesine aittir. Burada inhisarcı ırk nazariyelerinin tenkidi yapılmakla beraber ırkın nasıl içtımâî bir faktör olduğu gösteriliyor ve ırkların birbirile münasebetleri ve şubeleri anlatılıyor

Beşinci fasılda cemiyetin ikinci temelî olan tabii ve coğrafi şartlar tetkik ediliyor. Bu meselede İbn Khaldun, Aristo ve Montesquieu'den zamanımıza kadar coğrafi faktöre üstün bir rol verenlerin görüşlerini anlatan müellif, nihayet bugünkü sosyoloji içinde bu faktöre ayrılacak makul ve hakikî yeri gösteriyor. Sosyoloğlar arasında da Spencer, Ratzel, Ed. Demolins coğrafi faktörün ehemmiyetini mübalâğalandırdılar. Fakat tek âmîl olarak değil de, âmillerden biri halinde görülen «coğrafi şart» insan cemiyetlerine ait değişmelerin izahında mühim rol oynar.

Altıncı fasıl cemiyetin temellerinden iktisada ayrılmıştır. İktisadî faktöre üstün yer veren ilk nazariyeler daha Çin felsefesinde başlar. Zamanımızda ilk defa iktisad ilmini kuran Adam Smith beşerî hâdiselerde bu âmîle birinci derecede ehemmiyet verdi. İktisat sahasında birbirine zid iki cereyan görüyoruz: 1) İktisadî içtımâî ahlâkla izaha çalışanlardır ki: Carlyle, Ruskin gibi. 2) Bütün mânevî değerleri iktisadî hâdiselerle izaha kalkanlardır ki, bilhassa tarihî materyalizm bunu temsil eder. İchtımâî bünye içinde bir faktör olarak alınan iktisad inhisarcı görüşten kurtulur. Bu suretle içtımâî tabakaların işe göre kurulan bir nevi ve bu tabakalar içinde doğan içtımâî meseleleri açıklamak mümkün olur.

Yedinci fasıl eserin müsbet kısmı, yani asıl içtımâî process'e tahsis edilmiştir.

Müellif process telâkkisinin köklerini Héraclite'e kadar götürüyor. Bugünkü ilim çerçevesi içinde içtimaî process'in çok şekilli manzarası vardır. Burada içtimaî değişmeler, icad ve ibda', teknik ve cemiyet, icadın karakterleri ve tesirleri, içtimaî değişmelerin sür'atleri arasındaki farklar ve bu meseledeki muhtelif görüşler tetkik edilmektedir. İçtimaî ibda' ve değişmede taklid nazariyesi ile tarihî maddeciliğin görüşü ve bunların münakaşası yapıldıktan sonra Benjamin Kidd ve bilhassa Mc Iver'in yeni sosyolojileri üzerinde durulmaktadır. Sekizinci fasıl içtimaî process'de medeniyete tahsis edilmiştir. Son fasıl içtimaî process içinde *milliyetin* esaslarına aittir. Burada milliyet hakkındaki muhtelif nazariyeleri gözden geçiren Abd-al-Fattah İbrahim milletlerin teşekkülü ve milletten doğan bugünkü meseleleri tetkik etmektedir.

ABU KHALDUN SÂTI-AL-HUSRÎ: NAŞV AL-FİKRAT AL-QAVMÎYA, Matbaat-al-Risâla, Al-Kâhira, 1951, shf. 239. —

Osmanlı İmparatorluğunun İstanbuldaki son Maarif müdürü Sâti bey, Arab devletlerinin teşekkülü üzerine, otuz senedenberi ırkan bağlı olduğu bu memleketlerde çalışmaktadır. Fikir hayatımıza terbiye, etnografya, psikoloji kitapları ile hizmet eden, Çocuk yuvası adıyla ilk defa faal mektep tecrübesini yapan ve pek çok talebe yetiştiren Sâti bey, Irak, Suriye ve Mısırda çalıştığı son otuz yıl içinde de bir çok eserler vermiştir. Bunlardan İbn Khaldun hakkındaki iki cildlik eserini (Beyrut, 1943), Statistiğe dair bir kitabını (Bağdat, 1939), Suriye maarifinin ıslahına ait takrirlerini (Dimişk, 1944 - 45), Terbiye ve talim mecellesi adlı beş cildlik kitabını (Bağdat, 1928 - 1932), Tedris usulüne dair bir kaç eserini (Beyrut, 1948), nihayet «*İlim, ahlâk ve medeniyet*», «*Tarih ve cemiyet*» adlı (1951) yeni eserlerini zikretmeliyiz. Son eserlerinden biri de burada bahsettiğimiz «*Milliyet fikrinin inkişafı*» adlı kitaptır. Bu eser müellifin Fuad I. Üniversitesi Edebiyat fakültesinin daveti üzerine Kahire Coğrafya cemiyeti salonunda verdiği konferanslardan ibarettir.

Sâti al-Husrî milliyet fikrinin doğuşuna dair umumî mütalealarla mevzua giriyor. Bundan sonra Almanyada, Balkanlarda, Türkiyede ve Arab memleketlerinde milliyet fikrinin inkişafını ayrı birer fasılla anlatıyor. Burada bilhassa bizi ilgilendiren Türkiyede ve Arab memleketlerindeki milliyet hareketleridir. «*Osmanlı Türklerinde milliyet fikrinin inkişafı*» başlığını taşıyan fasılda B. Sâti tarihimizin ilk devirlerine kadar iniyor: «*Türkler yer yüzünde en çok yayılmış olan büyük kavimlerden biridir. Onlardan Batı kolu Anadolu'da Doğu kolu da Çin Türkistanında yerleşmiştir. Türkler Asyanın muhtelif kısımlarında, tarihin türlü çağlarında bir çok devletler kurdular. Bu devletlerden bazılarının hududu Avrupadan daha büyüktü. Bu devletlerden çoğu erkenden inkıraz ettiği halde yalnız Osmanlı devleti yakın zamanlara kadar istiklâlini muhafaza etmişti. Türk unuru her tarafta istiklâlini kaybettiği halde, sırf bu devlette müstakil kalmıştı. Ben burada bütün Türk kavimlerinden değil, yalnız Osmanlı Türklerinden bahsedeceğim.*» diyor.

B. Sâti bu İmparatorlukta uzun müddet din ve milletin aynı mânaya geldiği-